

66. 2; 1870, 12. 1; 1876, 217. 1 itd.), izmišljaj, kar so pisali starejši pisatelji, n. pr. Japljevo sv. pismo 1802, 328.

nasilstvo, nasilen; domača oblika je posilen, posilje, posilstvo, kar se je do l. 1880 in še čez pisalo; končno zmago je shr. oblikam pribojeval Jurčič po Sl. Narodu. (Dalje)

FRANCE VEBER

DEDNOST IN OSEBNOST

Zlasti po dveh potih skušajo danes priti bliže tudi notranji, duševni naravi človeka. Eni poudarjajo našo preteklost in se sklicujejo na to, kar prejme človek od staršev in še bolj oddaljenih prednikov. To je smer zgolj dednostnega pojmovanja človeka. Drugi poudarjajo našo samoniklost in se sklicujejo na to, kar ima človek samosvojega in kar naj bi bil on sam neodvisno od kakršnekoli ostale preteklosti in sedanjosti. To je smer osebnostnega pojmovanja človeka. Obe smeri se druga z drugo vedno bolj ljuto borita in danes ne vidim več nobenega pravega prehoda med njima. Dednostna smer gre tako daleč, da ji postaja človek gol učinek dogodkov, ki so bili pred njim in se še zdaj okrog njega vrše. Zato je za to smer tudi kaj naravno, da gre v razvoju še dalje nazaj in priklupi, izvajajoč človeka končno iz živalstva, tudi njega k vsemu ostalemu življenju v prirodi; nasprotje do osebnostne smeri še posebej povzroči, da postopa dednostna smer s človekom takó po vsem obsegu njegovega bistva in v vsaki smeri, vodoravno in navpično. Osebnostna smer pa v boju z dednostno smerjo zopet enako pretirava in gre tako daleč, da med človekom in prirodo ne najde sploh nikake notranje, duševne skupnosti in da se ji takó zazdi notranjost, duševnost človeka, in to zopet v vsem obsegu in v vsaki smeri, pravi pravcati čudež na zemlji. Kdo bo dvomil, da ste obe ti smeri pač skrajni smeri in da bo resnica, kakor marsikje drugod, samo v sredini? Ali kakó dobiti pot do te resnice? Kakó dobiti pot, ki bi v polni meri upoštevala dednost in ne uničevala osebnosti, kakó pot, ki bi v polni meri upoštevala osebnost in ne nasprotovala dednosti? Tako pot hočem v sledečem nakazati.¹

¹ Seveda pa morem v okviru pričujoče razpravice táko pot res samo »nakazati«, kar naj upoštevali zlasti taki čitatelji, ki se jim bodo moje trditve zdele še premalo izdelane in prešibko podprte. Zato kar sam priznavam, da prinaša razpravica prav za prav samo neka posebna ter še neobjavljena moja prepričanja, ki pa zahtevajo kajpada še podrobnejšo obdelavo in vsestransko osvetlitev. Nekaj sem spadajočega dela je nakopičenega že v moji »Filozofiji« (1930); kar pa tam še manjka, bo prinesla moja knjiga »O Bogu«, ki bo, kakor upam, še v teku tega leta izšla.

Nesporno je dejstvo dednosti. Za to dejstvo ne govori samo že prastara ljudska modrost, kakor se javlja v nešteti prav dednost zadevajočih pregovorih, to dejstvo si je osvojila tudi znanost in imamo danes že samostojne vede o dednosti vobče in o dednosti človeka posebej. Vemo, da se ne podedujejo samo telesne posebnosti; podeduje se tudi notranje, duševno svojstvo človeka od preproste sposobnosti tudi živali danega čutenja tja do najbolj zamotane zgolj duhovne usmerjenosti. Podedujejo se vrline in napake naše čutnosti in naše duhovnosti: podedujeta se ostri vid in slabovidnost, brzina in tankost čutenja kakor tudi njega topost in počasnost, podedujeta pa se tudi marljivost in malomarnost, zanesljivost in nezanesljivost, moška značajnost in vetrnjaška omahljivost. To vedo vsi, ki imajo z resničnim človekom več opravka, pa naj bodo vzgojitelji, spovedniki in sodniki ali tudi podjetniki, ki želé vedeti, kaj naj od svojega bližnjega dejanski pričakujejo. Zločinci izhajajo po navadi iz zločincev in celó velikih svetnikov je mnogo, ki bi lahko rekli, da so že po življenju svojih prednikov postali take luči človeštva. In če se zdi kje taka neposredna dedna zveza med sedanjostjo in preteklostjo nenadno pretrgana, tedaj moramo pač iti v tem razvoju še dalje nazaj in poiskati take prednike prednikov, po katerih bo zopet v polni meri vzpostavljena. Dà, če motrimo človeka samo z vidika tega, kar bi našli že na njegovih roditeljih in ostalih njegovih prednikih, se nam kaj hitro zazdi, kakor da noben človek sploh nima kaj takega, kar bi ne bilo že po drugem in drugih pogojeno ali celó neposredno ustvarjeno. Zdi se, da velja tudi v človeškem življenju znano prirodoslovno načelo, ki vidi v vsaki sedanjosti le neizogibno ter slepo posledico pristojne krajše in daljše preteklosti.

Enako nesporno je tudi dejstvo osebnosti. Lahko celó rečemo, da je prav to dejstvo ena temeljnih osnov vse človeške družabnosti. Ta družabnost bi bila že naprej nemogoča, ako bi iz nje izločili lastnosti, kakor so n. pr. odgovornost, zasluga, plačilo in kazen. In vendar je že na prvi pogled vidno, da bi prav take lastnosti izgubile vsak smisel, ako bi vse, kar na človeškem poedincu najdemo, res bilo le nekaj od drugod pridobljenega in po drugem ustvarjenega. Kakó naj trdimo o človeku v eni sapi oboje: da je zgolj dednosten učinek svoje preteklosti — in da je za vse, kar dela, sam odgovoren? Na temelju zgolj dednostnega pojmovanja človeka bi seveda tudi ne mogli govoriti o nikaki pravi zaslugi, plačilu in kazni. Ali kakó naj si tolmačimo dejstvo, da človek tolikrat ljubi in sovraži, spoštuje in zaničuje ter hvali in graja? S samih dednostnih vidikov bi bilo to dejstvo docela nerazumljivo. Dokler bi vse, kar na bližnjem ugotavljamo, smatrali le za gol učinek činiteljev izven njega in pred njim, takó dolgo bi prav njega samega ne mogli ne ljubiti ne sovražiti, ne spoštovati ne zaničevati in ne hvaliti ne grajati. Taka in

podobna čuvstva so možna samo na temelju prav posebnega ter izven-dednostnega jedra človeške narave. Je to osebnostno jedro človeka: samo osebo ljubimo in sovražimo, spoštujemo in zaničujemo, hvalimo in grajamo. Vse to je potrjeno tudi po preprosti ljudski mo-drosti. Razven pregovorov, ki govore za dednost človeka, imamo enako obilico pregovorov, ki odločno in določno branijo izvirno ter samosvoje bistvo slehernega človeškega poedinca in poudarjajo z večjo močjo, nego zmorejo to največji poklicni pesniki, pomen in mesto človeške osebnosti; so to zlasti pregovori, ki zadevajo človeka v razmerju do lepote, resnice in dobrote. In če prestopimo prag ljudske miselnosti, se nam vsiljujejo enaka razmotrivanja, ko se ozremo na glavni namen umetnosti ali tudi na to, kar se dejanski dogaja v sami znanosti. Najžlahtnejši predmet umetniškega udejstvovanja je človek in tudi umetnosti ni neznana zgolj dednostna stran človeške narave; saj prikazuje umetnost človeka tudi v luči najraznovrstnejše pogojenosti po njegovi bližji in daljši okolici kakor tudi po njegovi krajši in daljši preteklosti. Toda najgloblji namen doseže umetnost šele tedaj, ko nam da zaslutiti, kakó gre slehernemu človeškemu bitju obenem značaj take samobitnosti, ki je ne bomo nikoli dokončno razumeli in ki se že naprej upira zlasti vsakemu zgolj dednostnemu motrenju; tudi umetnost in zlasti umetnost se razvija v znamenju borbe za človeško individualnost. In znanost? V tem oziru moram spomniti samo na staro in moderno razliko med tako imenovanimi prirodoslovnimi in duhovnimi vedami, katere oboje se bavijo tudi s človekom, prirodoslovne takó, kakor bi to zahtevala tudi dednostna stran človeške narave, duhovne pa takó, kakor je to stvarno omogočeno samo po nekem nedednostnem ter svojstveno osebnostnem jedru človeka. N. pr. zgodovina vidi v človeku bitje, ki je po činjenicah izven sebe, okrog sebe in pred seboj pogojeno, in bitje, ki je na drugi strani takó samobitno, da ustvarja nove dobe, ki jih nobena preteklost ne more docela razložiti.

Navedel sem suha dejstva dednosti in suha dejstva osebnosti. Že ta dejstva povedó, kako velja za človeka zares obojno načelo, dednostno in osebnostno, in kakó je zato človek zares oboje, bitnost, ki je kakor vse drugo na svetu vsestransko pogojena po svoji preteklosti in okoliščni sedanjosti, in bitnost, ki je vsa ta preteklost in sedanjost ne zajame in ne more zajeti. Takoj naj še pripomnim, da gre ta dvo-lični značaj samo človeku in nobenemu drugemu izkustveno danemu bitju. Razven človeka se vsa mrtva in živa priroda brez izjeme pokori samo načelu popolne in sestavne zavisnosti bitja od bitja in je temu dejstvu že stoletja prikrojeno tudi vse zgolj prirodoslovno razlaganje, ki ne pozna nikakih načelnih samobitnosti in tolmači vsako novo pri-kazen kot golo posledico činjenic izven nje in pred njo. Tudi človeka lahko takó motrimo, vendar samo delno in ne po vsem obsegu nje-govega bistva; zakaj prekmalu trčimo na take strani svojstveno člo-veškega življenja, ki se vsakemu zgolj prirodoslovnemu motrenju že

načelno upirajo. In takó smo zopet pri svojem izhodnem vprašanju: kakó naj bo mogoče, da bi bil človek obenem oboje, zavisna posledica preteklosti in nezavisna prikazen sedanjosti, zavisna tvorba dednosti in nezavisno torišče osebnosti? Ali ni kakršenkoli spoj takih in tolikih nasprotij že naprej prav malo verjeten ali celó nemogoč? In ali torej ni pravilnejše, da vzamemo tudi človeka samo z ene obeh plati in ga skušamo temu primerno pojmovati samo z dednostnega ali pa samo z osebnostnega vidika? In ker je prav dednostni vidik samo poseben življenjski odraz one medsebojne zavisnosti, ki je takó značilna tudi za vsa druga bitja na svetu, ali ni potemtakem najbolje, ako smatramo tudi človeka samo za zgolj dednostno pogojeno bitje, ki mu gre le na videz še značaj neke dednostno nezavisne osebnosti? Zdi se mi, da so tudi taka vprašanja kaj močno pospeševala nastanek obeh uvodoma omenjenih skrajnih smeri, smer zgolj dednostnega in smer zgolj osebnostnega pojmovanja človeka. Zato se mi tudi zdi, da bi n. pr. še takó vneti zagovorniki človeške dednosti kaj radi priznavali tudi nedednostno, osebno svojstvo človeka, ako bi se le pokazalo, kakó naj bi postalo oboje tako združljivo, da bi zlasti zahteva po osebnem svojstvu človeka ne zatemnjevala njegove izkustveno takó jasno izpričane dedne pogojenosti. No, hočem pokazati, kako je taka dvojnost človeške narave prav dobro možna in tudi dejanski resnična; najprej pa naj sledijo tri slike takih doživetij, ki sem jih imel že v mlajših letih, ki pa so po svoji vsebini tudi v poznejših starostnih dobah možna in tudi veljavna.

II

P r v a s l i k a. Kot višjega gimnazijca me je nekoč obšla misel na moje starše in na mojo zavisnost od njih. Spomnil sem se na nekatere telesne in duševne posebnosti staršev in ugotovil, kako so mnoge teh posebnosti tudi záme značilne. Predočil sem si svoja otroška leta in ž njimi tudi vse delo staršev na sinu in za sina kakor tudi ves ostali njihov vpliv, ki bo na meni in v meni ostal pač do konca življenja. Ali naenkrat se mi je zazdelo, da vendar tudi od svojih staršev nisem in ne morem biti tako rekoč v vsakem pogledu odvisen, da ne morem biti od njih odvisen n. pr. tako, kakor je pač lonec odvisen od lončarja, ki je lonec naredil. Morda je vse, kar na sebi vidim in čutim, res vseskozi odvisno samo od take ali drugačne moje okolice, morda je vse to res le po drugih in drugem pogojeno in narejeno. Ali nenadoma me je prešinila neka nedvomna zavest, da vendar v meni nekaj ostane, kar že po lastni naravi ne more biti nič enako pogojenega ter »narejenega« in kakorkoli »zgnetenega«. Kaj naj bo to? To sem **jaz!** Sem to oni »jaz«, kakor se ga neposredno zavem, n. pr. ko sem sam s seboj zadovoljen ali tudi nezadovoljen ali ko me kdo drugi, kakor pravimo, »osebno« hvali ali graja ali celó ljubi ter spoštuje ali tudi sovraži ter zaničuje. Obšla me je zavest neke skriv-

nostne osebne nezavisnosti, za katero tedaj še nisem vedel pravih razlogov, ki pa mi je naknadno še to pokazala, da moremo samo na tej podlagi svoje starše zares tudi ljubiti in se jih veseliti ne samo tako, kakor se n. pr. lačni veseli dobre pečenke. Naravnost abotna pa se mi je zazdela misel, da bi bil tudi sam od kakršnekoli preteklosti tako odvisen, kakor je vsak prirodni učinek odvisen od svojega prirodnega vzroka; zazdelo se mi je celó, da ima »starše« le moje telo in moje doživetje, sam pa da sem in ostanem brez — staršev. Med tem je minulo že mnogo let, bil sem v bogoslovju, končal sem študije na univerzi, prebrodil sem tudi vojaška leta in končno sem sam postal akademski učitelj. Ali moj tedanji občutek mi je ostal do danes ohranjen in njegova prepričevalna sila pretresa danes moje misli bolj, nego bi to mogla storiti kadarkoli poprej. In menim, da temu občutku ne uide nihče, kdor se le res zave samega sebe in se še posebej vpraša, ali naj bo tudi »sam« gol učinek, gola tvorba prirodnega dogajanja. Ni težko uganiti, da so nam marsikateri naših telesnih in duševnih posebnosti naložene že po naših prednikih, druge pa vsiljene tudi po okolici, v kateri živimo. Ali zdaj ne gre za naše posebnosti, temveč za nas same gre. Naravnost ostrmel pa bo vsak, ki se mu posreči, da loči takó vprav »samega sebe« tudi od vsega tega, kar mu samo takó ali drugače gre, in ki se nato ponovno vpraša: kaj je z njim samim, kako in odkod naj tudi samega sebe izvaja? Ostrmel bo, ker bo ga zajel enak občutek, kakor je zajel tudi mene že pred davnimi leti.

Druga slika. Enako živo se spominjam šolske ure, v kateri nam je profesor razlagal, kako naj gledamo na prirodo, ako naj tudi njo estetsko uživamo. Izvajal je, da moramo v takem primeru prirodo tako rekoč raztelesiti in da nam mora ostati od nje samo nekaj »videz« tega, kar pred nami dejanski je. Kakor morje, ki ga na sliki uživamo, ni dejansko, enako da si moramo tudi iz dejanske prirode sami narediti le neko »sliko prirode«, katera šele nam odpre oči tudi za posebno prirodno lepoto. Podana misel mi je ugajala, ali popolno me ni zadovoljila. Saj meri tudi morje na sliki vsaj končno le na neko dejansko morje in pogled na dejanska domača polja mi je bil vedno toliko kakor pogled na kraljestvo posebne lepote. Da bi zadevo, ki me je precej mučila, ponovno preizkusil, sem se napotil iz mesta v kraj, ki sem ga v okolici smatral za najlepšega. In vse, kar sem videl, sem skušal motriti z obeh vidikov, kakor se mi je prikazovalo kot dejansko, istinito in kakor naj bi tudi vzbujalo vtis posebne lepote. Moj dvojni napor je imel tudi dvojno posledico. Čim bolj sem okolico takó opazoval, kakor sem po njej dejanski stopal in kakor sem se je tu in tam moral tudi dejanski izogibati, tem manj se mi je prikazovala obenem kot lepa. Naenkrat pa se mi je zazdelo, kakor da se je vse okrog mene nekako »dvignilo« in takó obenem izgubilo značaj vsake prave teže in snovne neprodinosti: in šele tedaj se mi je prikazala okolica v luči nenavadne lepote. Ta

skušnja mi je povedala, da zamoremo prirodo motriti na dva načina, **istinitostno** ali **bistvenostno**. Že tedaj sem obenem pomislil, da zmoremo na oba ta načina opazovati tudi svoje, človeško življenje. Ko koga n. pr. zares ljubimo ali sovražimo, ga motrimo vsekako bolj istinitostno nego zgolj bistvenostno; skorajda samo bistvenostno pa gledamo na življenje, kakor se nam prikazuje n. pr. v romanu ali drami. Vendar tedaj še nisem mogel poznati prave razlike med tema dvema takó značilnima načinoma v opazovanju prirode in življenja na njej. Ali **d e j s t v o** te razlike mi je ostalo v spominu in je tudi pozneje moja pozornost vedno znova obračalo náse. In danes bi dal temu dejstvu še posebno tolmačenje. »Priroda« ima dva pomena, ki ju bomo najbolje razločili, če izhajamo iz posameznih že čutno danih prirodnih prikazni, kakor so n. pr. barve, glasovi, vonji, toplote, okusi itd. Naša nadaljnja pot od teh prikazni utegne biti dvojna. Ali iščemo tako rekoč »za temi« prikaznimi posebne bitnosti, katerim take prikazni naknadno pač pripisujemo, ki pa tvorijo v svoji celokupnosti ono dejansko prirodo, kakršne si sploh ne moremo neposredno predstavljati. Ali pa gremo tako rekoč »nad« te prikazni in prihajamo takó do posebnih bitnosti, ki smo jih iz onih prikazni sami takó ali drugače »sestavili« in ki tvorijo v svoji celokupnosti zopet prirodo, vendar prirodo, kakor je le neka posledica našega lastnega **p r e d s t a v n o - o b l i k o v a l n e g a d e l a**. Prva pot do prirode je istinitostna, druga pa bistvenostna; n. pr. pot od barve do barvanega ali od glasu do glasnega je prva pot, pot od barve do — slike ali od glasu do — melodije pa druga.

Omenjeno istinitostno pot do prirode lahko imenujemo tudi **globinsko** ali **središčno**, bistvenostno pa tudi **površinsko** ali **obodno**. Ko stopamo po prvi poti, gremo od poedinih ter že čutno danih prirodnih prikazni še »v globino« in priroda nam postaja ono »središče« teh prikazni, katero sámo nam ostaja vedno zakrito in ob katero zato in še to le v najboljšem primeru samo — **t r č i m o a l i z a d e n e m o**. Ko pa smo na drugi poti, ostajamo pri omenjenih prirodnih prikaznih samih, ki jih le še posebej sestavljamo, zbiramo ter oblikujemo, in priroda nam postaja res samo površje ali obod, ki nas tem bolj odmika od prave globine in pravega središča, čim bližji in jasnejši nam sam postaja po svoji lastni bistvenosti. Tem važnejše je nadaljnje dejstvo, da se uveljavlja enako dvojno motrenje tudi na točki samega življenja in to zlasti na točki našega, človeškega življenja. Ko se zavemo samega sebe in ne mislimo le na svoja doživetja, motrimo svoje življenje vsekako istinitostno, globinsko, središčno: samo »jaz« brez pridržka sem, moje doživetje pa samo toliko je, kolikor ga vprav sam dejanski imam; samo jaz sem istinitostno, globinsko in središčno jedro svojega življenja. Svoje življenje pa utegnemo motriti tudi zgolj bistvenostno, površinsko, obodno in storimo to takrat, ko ostajamo pri samem doživetju in smatramo tudi samega sebe le za neko na samem doživetju zgrajeno obliko ali »melodijo« življenja.

Središčno motrenje življenja nas popelje k — »onemu«, ki doživetje ima in takó dejanski živi, obodno pa k — temu, kar je sólo šele na doživetju zgrajeno in kar je torej do onega, ki doživetje ima, zopet le v razmerju golega površja do prave globine ali golega oboda do pravega središča.

Tretja slika. Zopet že na srednji šoli je bilo, ko sem čital in slišal nauke, kakor da naj se upiramo različnim svojim navadam in razvadam, da naj krotimo svoja poželenja in da naj takó naravnost sami sebe premagujemo. Za misel sem se zavzel, ali tudi ona mi je sprva vzbujala same težave in dvome. Kako naj bo mogoče, da bi se človek proti samemu sebi boril in da bi takó tisti, ki je zmagal, bil obenem oni, nad katerim je bila ta zmaga dobljena? Ali je morda pravi smisel takih naukov samo ta, da naj manjvredno nagnjenje izmenjamo z boljším in takó eno svoje poželenje krotimo z drugim, močnejším. Toda kako naj svoja nagnjenja, kakor smo se jih bog ve po kateri poti navzeli, sami tako rekoč poljubno zamenjavamo in kako naj poželenju, kakor ga dejanski imamo, po mili volji stavimo nasproti drugo močnejše poželenje? In omenjeni lepi nauki so se mi zopet zagrnili v temo in šele dobrohotno naključje je v to temo vsaj toliko posijalo, da sem moral te nauke v polni meri priznati, čeprav jih še nisem mogel enako prav razumeti. Bil sem na tem, da bi, zapeljan po starejšem tovarišu, skorajda storil neko zelo grdo dejanje. Navdalo me je silno poželenje po neznanem in novem. Toda prišlo je do nenadnega preobrata: v meni je nastal upor in ono poželenje je na mah izginilo kakor izgine senca pred solncem. V trenutku sem se tudi spomnil onih nauk in v trenutku sem zagledal, da ta nenadni upor ni bil nikako posebno moje »poželenje«, ki bi bilo prvemu poželenju samo nasprotno. Ne, ta upor je nasprotno prihrumel iz mene samega in je bil moj lastni čin in tudi ono posebno poželenje, ki se je v meni pojavilo in me nagnilo, da sem planil na noge, odprl vrata in osvobojen zbežal na ulico, je bila le posledica tega nenadnega upora. Šele ta skušnja mi je vrnila vero v globoki smisel onih nauk in k tej skušnji sem se povrnil tudi mnogo pozneje, ko sem si zastavil vprašanje, kako naj bi postala taka dejstva življenja tudi razumu dostopna in znanstveno utemeljena. In danes mi je tudi ta nekdanja skušnja zopet povod za posebno tolmačenje našega, človeškega življenja.

Življenje človeka ima, kakor je bilo že rečeno, svoj obod in svoje središče; obod človeškega življenja tvorijo vsa človeška doživetja, središče tega življenja pa je človek sam, ki ona doživetja ima. Še važnejše je nadaljnje dejstvo, da je enako dvojna tudi naša dejavnost, naša življenjska delavnost, ki je tudi samo delavnost doživetja ali pa delavnost onega, ki doživetje ima; tudi naša delavnost je obodna ali središčna. Navedel sem tudi že lep primer za to obojo delavnost: poželenja nas store obodno delavne, naš »lastni« upor proti takim poželenjem pa središčno. Sploh spada sem

vsaka strast, proti kateri se tudi sami dejanski upiramo. Neposredno jedro strasti je v kaj močnem stremljenju, v kaj močni doživljajski dejavnosti, glede na katero pa je oni, ki mu tako stremljenje gre, v položaju tem večje trpnosti: v takem primeru »vodi« doživetje njega, ne pa on doživetja in mu želimo posebne »njegove« dejavnosti, ki bi bila dejavnosti njegovega doživetja poljubno nasprotna. Sicer pa nahajamo tudi primere kaj važnega soglašanja središčne življenjske dejavnosti z obodno in je tu misliti recimo samo na sem spadajočo razliko med golo »simpatijo« in pravo »ljubeznijo« ter med golo »antipatijo« in pravim »sovraštvom«. Gola simpatija in antipatija sta nam nekako le od zunaj vsiljeni in šele tedaj, ko ljubimo ali sovražimo, smo tudi sami in torej središčno dejavni; tudi ljubezen je simpatija, sovraštvo pa antipatija, vendar samo taka simpatija in antipatija, ki je vsaj z ene strani tudi izraz naše lastne, središčne delavnosti. Najvažnejše dejstvo pri vsem tem pa je, da nam človeško življenje odpira pogled na prav posebno dejavnost, delavnost, ki ni več delavnost nikakega doživetja, temveč res neposredna delavnost onega, ki doživetje ima.

III

Morda se že čitatelj sam povprašuje, kaka naj bo zveza med podanimi tremi slikami in našim glavnim vprašanjem človeške dednosti in človeške osebnosti. Zato naj takoj pripomnim, da opozarjajo vse tri slike dovolj jasno zlasti na *n e d e d n o s t n o, o s e b n o* svojstvo človeka. Takó meri prva slika že neposredno samo na to svojstvo, kolikor namreč pove, da človek vsaj »samega sebe« ne more takó izvajati iz nobene sedanjosti in nobene preteklosti, kakor to pač lahko in v danem primeru celo rad stori z vsem tem, kar mu le takó ali drugače pripada, pa naj bo ta pripadnostna stran njegove narave zgolj telesna ali tudi že duševna. »Jaz sam« tvorim osebno, nedednostno točko svojega življenja. Druga in tretja slika pa to točko samo še posebej izpopolnjujeta, druga toliko, kolikor nahaja vprav v tej točki obenem pravo središčno jedro našega življenja, tretja pa toliko, kolikor pripisuje temu jedru še posebno delavnost, kakor je sama obodna, pripadnostna stran življenja ne pozna in ne more poznati. Ali čitatelj bo rekel, da so vse to še gole trditve, ki bi jih moral tudi primerno utemeljiti. Dà, v smislu druge slike bi bilo celó reči, da med človekom in ostalim stvarstvom bistvene razlike ni; saj pravi ta slika, da je tudi tako zvano zgolj *p r i r o d n o s t v a r s t v o* posebej še obodno in — središčno. Ali ni potemtakem tudi človek kljub vsej središčnosti ene strani svojega bistva bitje, ki je zgolj prirodno-vzročno, zgolj dednostno pogojeno? Vendar mi bo morda tudi čitatelj priznal, da dajejo take misli moji drugi sliki samo neko *v m e s n o* ali *p o s r e d o v a l n o* vlogo. Prva slika nam neposredno predočuje to, kar naj iščemo na sebi osebnega, nedednostnega. Druga

slika nas opominja na neko podobnost človeka z ostalim stvarstvom, ki da ima razven svojega oboda tudi še svoje posebno središče. Šele tretja slika pa nam da slutiti, da je ta podobnost med človekom in ostalim stvarstvom prav v bistvu samo navidezna; saj hoče ta slika povedati, da gre samo človeku tudi še posebna središčna dejavnost, središčna delavnost, kakor bi tako delavnost v vsej mrtvi in živi prirodi že naprej zaman iskali. Torej je pravo težišče na tretji sliki in njo si moramo še podrobneje ogledati in še globlje osmisliti. Ponovno si moramo predočiti dejstvo one posebne naše dejavnosti, katera edina dela, da z vsem tem, kar po tej ali drugi poti tako in drugače doživljamo, tudi »sami« še posebej — soglašamo ali pa vsemu temu zopet »sami« še enako posebej celó — nasprotujemo.

Če si naše, človeško življenje s takih vidikov zdaj res znova ogledamo, opazimo najprej zanimiv tok svojega doživetja. Dobivamo vsakovrstne občutke, predstave, misli, čuvstva in stremljenja in vse nastajanje, spreminjanje ter izginjanje takega našega doživetja se vrši, kakor da bi »nas samih« sploh ne bilo, torej zgolj prirodno, takó kakor zahtevajo to že gola prirodoslovna načela vsega dejanskega dogajanja. Je to v podani drugi sliki mišljeni obod našega življenja, oni obod, ki utegne biti tudi sila dejaven, čigar dejavnost pa vendar je ter ostane le poseben odsev zgolj prirodne vesoljne vzročnosti. Toda enako trdne skušnje nam nadalje povedo, da stopamo s takim svojim življenjskim obodom premnogokrat tudi še sami v posebne dejavne odnose, namreč da tudi sami še posebej zdaj z njim soglašamo, zdaj mu pa celó nasprotujemo. Že prirodni potek doživetja stori, da nas obide n. pr. kaka misel. Toda vsaj ponavadi nastopi še čudovit posebni dogodek: tudi mi sami na takó dobljeno misel še posebej »pristanemo« ali pa jo »odklonimo«. In to dejstvo je tudi sicer kaj dalekosežnega pomena. Že logika nas uči, da so misli še resnične ali neresnične. Ali take misli še zdaleka niso ne naša spoznanja ne naše zmote, pač pa to takoj postanejo, čim tudi »sami« še posebej nanje pristajamo. Če naj bo kaka moja misel obenem moje spoznanje ali moja zmota, je potrebno dvoje, namreč da je sama resnična ali neresnična in da z njo tudi sam in torej res osebno soglašam. Ali že prirodni potek doživetja stori, da nas obide pri drugi priliki n. pr. kako poželenje. In zopet nastopi ponavadi še enak posebni dogodek, namreč da tudi sami na takó dobljeno svoje poželenje še posebej pristanemo ali pa ga odklonimo. In enako se šele v tem poslednjem primeru gradi na naših poželenjih vse to, kar nazivamo tudi človeško n ravstvenost ali nen ravstvenost ter »dobro« ali »zlo«. Prej omenjeno golo resničnost ali neresničnost naših misli bi lahko zdaj primerjali s podobno zgolj stvarno pravilnostjo ali nepravilnostjo (n. pr. »koristnostjo« ali »pogubnostjo«) naših poželenj. Toda kakor postane sama resnica ali neresnica šele tedaj pravo spoznanje ali zmota, ko še sami in torej osebno nanjo pristanemo, enako postane tudi sama stvarna

pravilnost ali nepravilnost poželenja šele tedaj pravo dobro ali zlo, ko se s takim poželenjem tudi osebno strinjamo in torej to, kar bi takemu poželenju sledilo, naravnost — **hočemo**. No, ali so zdaj še potrebni posebni dokazi za mojo osnovno trditev, da moramo zares govoriti o preznačilni dvojni dejavnosti, o preznačilni dvojni dinamiki človeškega življenja? Prva dinamika je dinamika našega doživetja, našega življenjskega oboda; je to obenem prirodna dinamika našega izkustveno danega celotnega bistva. Druga dinamika pa je dinamika naše osebnosti, našega življenjskega središča; in to je obenem izvenprirodna ter nadprirodna dinamika našega izkustveno danega celotnega bistva. In že podani primeri še pričajo, kako je človek samo po tej drugi svoji dinamiki obenem edino pravo razumno ter nraevstveno (*homo sapiens*!) ali, morda še bolje rečeno, kulturno ter zgodovinsko bitje na svetu.

Zdaj pa vprašanje še obrnimo! Kako je neki s to edinstveno drugo dinamiko tudi v ostalem stvarstvu, tudi v svetu mrtve in žive prirode? V tem oziru nam zlasti pomaga naša druga slika, ki pravi, da ima tudi priroda razven svojega pripadnostnega oboda še posebno globinsko središče. Toda moremo samo iz tega razloga tudi tu govoriti še o posebni globinsko-središčni delavnosti? Prav gotovo ne. Vzemimo najprej tako zvano anorgansko in organsko prirodo in torej vse »reči« v najožjem pomenu besede. Kdo bo hotel ali sploh mogel trditi, da bi imel n. pr. kamen na cesti še neko posebno delavnost, po kateri bi se »sam« recimo z neizbežnimi zakoni svojega prirodnega premikanja še posebej »strinjal« ali pa tem zakonom enako »sam« še posebej »nasprotoval«. Vsa delavnost kamena je nasprotno samo delavnost njegovega pripadnostnega oboda, kakor je dan n. pr. prav z njegovim premikanjem, z njegovo težo, obliko itd. Seveda velja vse to v enaki meri tudi za vse prave organske reči in je prav zato tem manj čuda, kako gre tudi vsemu organskemu javljanju v bistvu samo značaj zgolj fizikalno-prirodne vzročnosti. Prav nič na boljšem pa tudi nismo tedaj, ko se povzpne na točko prirodnega življenja in torej življenja, kakor gre recimo vsaki živali. Tu se resda začenja že poseben svet, svet nesnovne ter nevidne duševnosti ali kratko: svet doživetja. Zato tudi ni čuda, da pristopi tu k prej omenjeni sami snovni ali fizikalni delavnosti še posebna duševna delavnost. Toda tudi o tej posebni delavnosti velja, da je in ostane samo delavnost doživetja, samo nam že znana zgolj obodna življenjska delavnost. Prav naša druga slika nam sicer resda pove, da ima tudi živalsko življenje še svoje posebno središče, ki je dano vprav s samo živaljo, katera to in ono doživlja. To središče živalskega življenja bi lahko nazivali tudi živalski subjekt. Ali kdo bo zopet hotel ali sploh mogel meniti, da gre tudi temu živalskemu subjektu še neka posebna dejavnost, s katero edino bi se tudi on z vsem tem, kar mu prinese njegovo doživetje, še posebej »strinjal« ali pa vsemu temu še posebej »nasprotoval«. N. pr. tudi žival obidejo po prirodno-vzročni poti

vsakovrstna poželenja, ki utegnejo živali zdaj poljubno koristiti zdaj pa tudi poljudno škodovati. Toda kdo bo mislil, da bi taka žival mogla na tako svoje poželenje tudi »sama« kakorkoli še posebej »pristajati« ali pa temu svojemu poželenju še enako posebej celó »nasprotovati«? Zato prav na točki živalstva tudi ne more biti govora o nikakih pravih »strasteh«, o nikakem takem stanju, v katerem bi se žival začutila, kako jo njeno doživetje podi kakor žogo na vodi; žival se ne more nikoli začutiti ne kot »gospodarja« in ne kot »žrtev« svojega doživetja. Iz istega razloga živali tudi ne moremo v pravem pomenu besede »izobraževati« niti kakorkoli drugače »vzgajati«; na mesto prave vzgoje stopi tu le tako imenovana dresura, ki v bistvu ni nič drugega, nego naše dejansko poseganje v prirodno-obodni potek živalskega življenja. Vse to pa pač dovolj jasno dokazuje, da je ves mrtvi ter živi prirodni svet zares svet gole obodne delavnosti in da je prav s tem dejstvom najden tudi pravi smisel našega pojma veseljne, pa zgolj prirodne vzročnosti. Kakor daleč sega ta vzročnost, tako daleč sega tudi obodna delavnost in sicer samo ta delavnost. Šele človek pomenja ono točko v stvarstvu, ki vsebuje razven take zgolj obodne delavnosti še posebno ter pravo središčno delavnost in ki je tako zares edina razmejitvena točka dveh svetov, tako zvane prirode na eni strani in pa samočloveškega osebnega svojstva na drugi.

Že taka dejstva zadoščajo za prepričanje, kako in zakaj gre samo človeku zares oboji značaj, značaj zgolj prirodno pogojenega in pa prirodno povsem nezavisnega bitja. Prva stran človeka je dana s pokazano obodno platjo njegovega celotnega bistva, druga pa s središčno. Prva stran obsega vso človeško telesnost kakor tudi vse pravo doživetje človeka, druga stran pa je vprav človek sam in torej to na njem, kar zadenemo morda še najboljše le s tako zvanimi osebnimi zaimki (jaz, ti, on itd.). Naj še izrečno pripomnim, da ti dve plati človeške narave tudi nista niti ne moreta biti v nikakem dejanskem nasprotju. Obe pomenjata sicer resda prav bistveno različno delavnost človeške narave, ki se pa zato tudi javlja na enako različnih plateh človeške narave: obodno-prirodna delavnost človeka je delavnost njegove telesnosti in njegovega doživetja, središčno-neprirodna delavnost človeka pa je delavnost njegovega osebnega središča. Obe ti delavnosti človeka sta tudi enako različno zakoniti. Zakonitost obodne delavnosti človeka je zakonitost prirodne nujnosti, zakonitost njegove središčne delavnosti pa je zakonitost svojstveno človeške svobode in s tako svobodo nerazdružno spojene odgovornosti. Da nas obide to ali ono doživetje, n. pr. to ali ono poželenje, to je zadeva prirodno-nujnostne strani našega bistva; po mojem jezikovnem čutu je to dejstvo že s samim izrazom kaj doživeti dovolj jasno povedano. Ali pa mi na svoje poželenje še posebej sami pristajamo ali ne pristajamo, to je zadeva naše osebne svobode. Zato tudi ni-

kakor ne trdim, da bi naša središčna delavnost že sama zgolj prirodni potek našega življenja kakorkoli ovirala ali ga celo takó ali drugače dejanski spreminjala. Prav v tem stiku naj spomnim tudi na ono prastaro ljudsko modrost, ki sta ji tudi dobro znana oba stebra vse zgodovine: dejstvo *U s o d e*, po kateri da je vse že naprej dano in naprej določeno, in dejstvo naše *v o l j e*, s katero da se vendar sami odločamo in dajemo temu, kar tako storimo, še pečat naše osebne odgovornosti. In to oboje je zdaj tudi popolnoma združljivo. Zakaj drugo vprašanje je, kakšen je in bo prirodni potek našega življenja, in zopet drugo vprašanje je, ali in v koliki meri se s takim življenjem tudi sami in torej osebno strinjamo ali ne strinjamo. In samo to drugo vprašanje je ono vprašanje, glede katerega se od človeka po pravici zahteva, da naj ga sam takó ali drugače odloči, in nič več! In takó mi povsem naravno prihajata na misel še dve dejstvi. Prvič mislim na dejstvo, kako se n. pr. tudi dedno kaj močno obremenjeni ljudje tolikrat zavejo svoje prave odgovornosti; tudi oni ostanejo namreč odgovorni za to, ali in v koliki meri se sami s tem strinjajo, česar se na zunaj ne morejo otresti. Drugič pa še mislim na dejstvo znane evangeljske resnice, ki pravi, da je človeku samo eno potrebno in da mu bo, če to »eno« ima, vse drugo navrženo in da je to eno samo dobra volja človeka. Naprej ne morem; saj sem zadel že na točko, kjer se harmonično križata in prepletata oba nadaljnja stebra naše kulture, naše znanstveno prizadevanje in naše religiozno doživetje, spoznanje in *v e r a*.

IV

V račam se k uvodu, kjer sem omenil dednostno in osebnostno pojmovanje človeka in dostavil, da bom nakazal pot, po kateri sta obe pojmovanji drugo z drugim dejanski združljivi. Ta pot je zdaj končana. Orisana obodna stran človeka je obenem njega dednostna stran, zato dednostna, ker je po tej strani tudi človek le posebno torišče vesoljne prirodne vzročnosti. Orisana središčna stran človeka pa je obenem njegova nedednostna stran, zato nedednostna, ker je po tej strani človek edino izkustveno dano torišče posebne, izvenprirodne in torej svobodne delavnosti; sama ta stran je hkratu prava *o s e b n o s t n a* stran celokupnega človeškega svojstva, ona stran, na katero edino mislijo in naj mislijo tudi oni, ki govore še o posebni, samobitni *d u š i* človeka. In obe ti strani človeške narave sta druga z drugo enako združljivi, kakor je sploh vsak dejanski obod združljiv s svojim dejanskim središčem in obratno: kakor v vsem izkustveno danem stvarstvu ni dejanskih pojavov, ki bi ne bili obenem obodni in središčni, tako je med vsemi temi pojavi samo človek še tako posebno bitje na svetu, ki ima tudi obojno, obodno in središčno *d i n a m i k o* in ki je zato zares samo eno torišče obeh sil vesoljstva: obodne

prirodne nujnosti in središčne osebne svobode. In samo nakratko naj še omenim, zakaj se mi zde taka razmišljanja prav v naših dneh še posebej pomembna.

Živimo v času, ki je pozabil na pravo dostojanstvo slehernega človeka in ki zato tem bolj povišuje samo posameznike malike, da bi tako množicam vsaj na zunaj nudil to, kar je bilo njim samim odvzeto in iz njih samih izruvano. Taki posamezniki maliki naših dni so n. pr. filmski junaki, sportni rekorderji in kralji pustolovskega življenja. Živimo v času, ki je pozabil tudi na pravo dostojanstvo slehernega naroda in ki zato tem bolj povišuje samo posamezne narode malike, da bi tako narodni občestvenosti človeštva zopet vsaj na zunaj nudil to, kar hoče njej sami vzeti in iz nje same izruvati. Taki narodi maliki so različne »velesile«, ki so jim vsakojaka kulturna gesla samo še posebno dobrodošla sredstva za tem uspešnejše tlačenje drugih. Pravijo, da je vsemu temu vzrok neka kriza. Jaz pa pravim, da je vsemu temu in vsej tej krizi vzrok samo današnje zgolj prirodno pojmovanje človeka in človeškega svojstva: ako tudi človek v bistvu ni nič drugega nego vse drugo na svetu, tedaj se seveda že naprej neha vsako posebno ter pravo kulturno poslanstvo človeka posameznika in človeka naroda. Res je, da je vsemu prej omenjenemu vzrok neka »kriza« naših dni; ali to ni ekonomsko-gospodarska, pač pa duševna ali moralna kriza: če bo ta kriza nehala, nam bo zares vse drugo samo navrženo. Ta kriza pa bo šele tedaj prenehala, ko bomo slehernemu človeku posamezniku in slehernemu človeku narodu zopet priznali oboje: njun prirodni obod, po katerem sta oba le posebna kosa vsega zgolj prirodno-vzročnega stvarstva, in pa njuno osebno središče, katero edino dela iz obeh še tvorca kulture in katero edino zahteva, da sta oba v vsakem slučaju samo namen in nikoli le sredstvo. Ko bo ta zavest zmagala, bo vse dobro.

Zlasti pa bi si v tem stiku želel, da bi tudi čitatelj uvaževal pravkar podano ter morda prvič izrečeno posebno vzporednost med »človekom posameznikom« in »človekom narodom«, ono vzporednost, s katero izpovedujem, da ima tudi »narod« dve plati svojega bistva, dednostno-prirodno in nedednostno-osebno. Tudi na točki naroda nam je razlikovati med narodovim doživetjem in med narodovo voljo, med tem, kar narod takó ali drugače samo od zunaj prejema, in med »narodom samim«, čigar glavna naloga je, da na vse to, kar je takó samo od zunaj prejel, še sam posebej — pristaja ali pa ne pristaja. Tudi narodu gre dvojna dejavnost, dvojna življenjska delavnost, prirodno-obodna in osebno-središčna. In tudi tu nam je misliti samo na prvo, obodno narodovo delavnost, ko si stavimo vprašanja, kakor kaj vse na narodu izvira že iz narodov pred njim in okrog njega, kaj vse na njem je dano že po posebnosti zemlje, na kateri dejanski živi, kaj vse na njem bo, kakor je nekoč nastalo, že po samih prirodoslovnih za-

konih zopet izginilo itd. Samo druga, središčna delavnost naroda pa pove, da ima narod še posebno ter zares samosvoje jedro, ki ni po nikomer in ničemer izven njega dano ter podedovano in katero edino stori, da ima sleherni narod zopet še posebno ter zares s a m o s v o j e kulturno ali zgodovinsko poslanstvo: po tem jedru naroda ni ne naroda nad narodom ne naroda pod narodom, dà, po tem jedru so tudi »najmanjši« narodi enakovredni z »največjimi« in se zato tudi vsako nasilno tlačenje prvih končno neizbežno preminja v tem hujšo pogubo drugih in obratno. Že v svojih »Idejnih temeljih slovanskega agrarizma« iz l. 1928 in tudi pozneje v svoji »Filozofiji« iz l. 1930 sem ugotovil, kakó je šele točka naroda obenem točka harmoničnega križanja med animalnim in duhovnim socialnim razvojem človeštva; zdaj pa k temu še dodajam, da je animalna socialnost naroda zadeva njegove obodno-prirodne delavnosti, duhovna pa središčno-osebne.

Če bi imel narod samo prvo, prirodno delavnost, tedaj bi posamezni narodi brez prave škode in ovire drug v drugega prehajali in se medsebojno poljubno izenačevali. Saj je ta delavnost naroda obenem toliko kakor sredobežna ali centrifugalna plat njegovega razvoja. Zato ta delavnost naroda zares tudi v polni meri upravičuje sodobno težnjo po raznarodovalnem razvoju človeštva in sodobni klic po zgolj internacionalnem pojmovanju človeške družbe in njenih interesov. Toda narod ima še svojo drugo, središčno delavnost in je po tej svoji delavnosti sredobežno, centrifugalno povsem nezavisna in torej prava osredotočena ali centripetalna sila socialnega življenja. Zato pa ta delavnost naroda enako zares zopet v polni meri upravičuje nasprotno sodobno težnjo po čim močnejšem narodnem razmahu človeštva in nasprotni sodobni klic po nacionalnem pojmovanju človeške družbe in njenih interesov. Vsi slutimo ter vsaj praktično vemo, da je vse to res takó. Tem važnejše je, da zdaj tudi vemo, zakaj je vse to takó. Narod je socialna podoba človeka posameznika in samo pokazana obojna, dednostno-prirodna in nedednostno-osebna plat človeka posameznika odloča, da gre podobno obojno svojstvo tudi narodu, in ne obratno